

DELITEV SLOVANSKIH KULTUR ZGODNJEGA SREDNJEGA VEKA V JUGOSLAVIJI

Josip Korošec

Čeprav razpolagamo danes v Jugoslaviji še z zelo skromnim gradivom o Slovanih zgodnjega srednjega veka, smo vendar v srečnih okoliščinah, da moremo že prav dobro ločiti vsaj posamezne faze slovanskih kultur. Seveda je taka delitev za sedaj le okvirna, čeprav je že skoraj popolnoma točna. Ni nam pa še možno ugotoviti točnih kronoloških meja, kakor tudi ne točnih meja razprostranjenosti posameznih slovanskih kultur v posameznih obdobjih, kar bo možno storiti šele z večjimi terenskimi deli. Poleg tega pa danes nimamo ugotovljenih niti vseh okvirnih elementov za posamezne faze, zaradi česar je z arheološkega vidika, a le na temelju domačega gradiva, nemogoče govoriti o načinu življenja nosilcev posameznih kulturnih skupin, o evolucijskih stopnjah materialne kulture in podobnih problemih. Gradivo, ki je danes slovanski arheologiji na razpolago, je skoraj brez izjeme le iz grobišč. Zato je zelo enostranska tudi že sama delitev, ki sloni le na enem, četudi izmed glavnih arheoloških momentov, t. j. na načinu pokopov in s tem v zvezi tudi z objekti, ki so v grobovih, a to so z večine le nakit, v manjši meri tudi orodje in orožje. Vsekakor moramo tudi predpostaviti, da se bodo izrazite razlike v slovanskih kulturnih skupinah opazale v drugih elementih, katere pa mora arheologija šele odkriti in ki prav tako spadajo pod pogoje razvoja na temelju terenskih in klimatskih prilik ter pod čisto razvojno zakonitost. Kot najbolj pomembni takšni elementi bi bili razni arhitektonski objekti ter stavbarstvo v splošnem pomenu besede, dalje naselbine in gradišča, ki so danes v Jugoslaviji tako rekoč neznana. Nikakor pa danes še ne moremo presoditi, koliko bodo takšni elementi res spremenili celotno podobo

posameznih kulturnih skupin, ki imajo že tako več skupnih stičnih točk in skupnih identičnih objektov, ki se skoraj pri vseh kulturnih skupinah razvijajo na istih temeljih, z istimi evolucijskimi stopnjami, da jih torej ni mogoče izločiti iz ostale celote kot neko specifično posebnost, kot neke posamezne kulturne skupine. To prihaja v poštev zlasti v poznejšem času, ko imamo na področju Jugoslavije istočasno več kulturnih skupin. Primeri skupnih elementov so posebno izraziti v keramiki, prav tako pa tudi v posameznih primerih orodja in orožja. V resnici nam bistveno razliko nudi le nakit. Grobna arhitektura, v kolikor jo moremo vzeti kot tako, ker ima v največ primerih le navadne plane grobove (jame) brez kakršnih koli posebnosti, ima pa tudi posamezne specifične odlike na posameznih mestih, vendar le kot posledico terenskega sestava. V splošnem se danes celo postavlja vprašanje, ali smemo materialno kulturo zgodnjega srednjega veka deliti na posamezne kulturne skupine. V resnici kulturne skupine obstajajo, vendar jih ne smemo posebno strogo deliti, tako da bi bila ena skupina od druge terensko strogo oddeljena. Takšna stroga delitev ne samo da ni možna, temveč tudi ni dopustna, ker so v stičnih pasovih mešani kulturni elementi.

V Srednji Evropi je slovanska kultura razdeljena le časovno na predgradiščansko in gradiščansko v raznih stopnjah. Ta delitev je v glavnem bolj posledica slabih izrazitih elementov, na temelju katerih bi bilo možno deliti slovansko kulturo tudi geografsko na razne skupine. Razlika je tam le v evolucijskih stopnjah. V Jugoslaviji je pa možno mnogo konkretnije zajeti razne kulturne faze, ki na eni strani ustrezajo tako časovnim obdobjem, na drugi pa, posebno v poznejših časih, tudi geografski legi. Tako so tudi vsaj delno omejene. Po kronološki lestvici bi zato danes lahko razlikovali naslednje kulturne skupine:

1. Martinovsko kulturno skupino;
2. Avaroslovansko (keszthelysko) kulturno skupino;
3. Prehodno ali prehodne kulturne skupine (sedaj imenovane postkeszthelyske); in
4. a) belobrdsko, b) kőtlaško in c) dalmatinsko kulturno skupino.

Martinovska kulturna skupina. — V Jugoslaviji so iz te kulturne skupine za sedaj znani samo posamezni

elementi. Šele v novejšem času so posamezne predmete, ki jih danes prištevamo martinovski kulturni skupini, začeli pripisovati tudi Slovanom. Doslej so posamezne takšne najdbe, prav tako tudi grobove, deloma pripisovali Gotom, deloma pa Kuturgurom oziroma Germanom.¹ Posamezniki so sicer dvomili o točnosti takšne opredelitve in so vsaj posamezne najdbe pripisovali tudi Slovanom,² vendar pa jim niso mogli pripisovati tudi celoto te kulturne skupine, kar je sedaj storil na povsem realni osnovi J. Werner.³

Martinovsko kulturno skupino imenujem za sedaj po isti kulturni skupini, ki se razprostira po Ukrajini, čeprav bo morda tedaj, ko se bo v Jugoslaviji bolje izkristalizirala, dobila tudi drugo ime že zaradi posameznih variant, ki jih danes nikakor ne moremo predvideti. Poleg tega pa imajo naše najdbe popolno sorodnost z onimi, ki so jih našli v Rusiji, tako v Martinovki blizu Kanjeva, v Sjenkovu, Malaji Pereščepini itd., kakor tudi na drugih mestih.

Najdbe iz te kulturne skupine so na področju Jugoslavije še zelo skromne. Vsega je danes znanih le nekaj grobov ter nekaj večinoma slučajnih najdb. Celo gradivo obsega le nakit ter nekaj modelov za izdelovanje nakita. Tipični predmeti v današnjem gradivu so ločne, do sedaj kot gotske označene fibule z masko na nogi.⁴ Dalje so karakteristični masivni srebrni uhani z zvezdastim priveskom, ki imajo mimo Rusije svoje analogije tudi na Slovaškem, v Panonski ravnini, Romuniji itd.⁵ Značilne so v našem gradivu tudi zapestnice z veliko rozeto, ovratnico ter razni okovi, med katerimi so tudi jezički pasic. Vsi ti objekti, z izjemo ločne fibule, so doslej znani le v Čadjavici.⁶ Modele za tiskanje kovinskih okrasnih ploščic so pa v Jugoslaviji doslej odkrili v Biskupiji pri Kninu,⁷ imajo

¹ Vijesnik Hrvatskog arheološkog društva, Zagreb 1942/43, 56 sl. — Fettich, Die Metallkunst der landnehmenden Ungarn, 282 sl. — Garašanin-Kovačević, Pregled materijalne kulture Južnih Slovena, Beograd 1950, 30 sl. — Itd.

² Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb 1940, 21 sl.

³ Reinecke Festschrift, Mainz 1950, 168 sl.

⁴ l. c. 150 sl.

⁵ l. c. T. 31 A, 32-Slovenské dejiny, Bratislava, I, T. XXXIX a. — Vijesnik 1942/43, T. III, 6—7. — Arch. Ért 1944/45, T. 96.

⁶ Vijesnik 1942/43, 56 sl., T. III, sl.

pa analogije v posameznih objektih, katere so našli v Panonski ravnini. Tehnika, uporabljena pri tem v Jugoslaviji navedenem nakitu je deloma tehnika ulivanja, deloma pa tudi ročna izdelava. Na naših primerih je redko uporabljena inkrustacija z vstavljanjem koščkov stekla. Po najdenih modelih lahko sodimo, da so se posamezni kosi nakita odtiskovali. Material, iz katerega so predmeti izdelani, je v glavnem srebro, deloma pa bron.

Način pokopavanja v tej kulturni skupini v Jugoslaviji je danes prav tako znan le iz Čadjavice, kjer so bili skeletni grobovi. Seveda pa za sedaj tega načina ne smemo posplošiti. Iz tega kulturnega obdobja pa v Jugoslaviji ne poznamo ne stavbarstva ne naselbin in gradišč, enako tudi ne keramike, ne orodja in orožja. Samo slovansko svetišče na Ptujskem gradu bo možno spraviti v zvezo s to kulturno skupino.⁸

Stil in tehniko nakita martinovske kulturne skupine v Jugoslaviji moramo spraviti v zvezo s stilom in tehniko v dneprovskem bazenu, oziroma posredno skozi te pokrajine na eni strani s črnomoško obalo, na drugi pa z Bizancem, kjer bo nemara vir velikega števila teh objektov. Njih glavna karakteristika v primeri s poznejšimi objekti drugih kulturnih skupin je v masivnosti, izredno bogatih oblikah in mimo tega bogastva v oblikah v odlični tehnični izdelavi. Prevladovali bodo figuralni živalski in rastlinski motivi, ki so v veliki meri že stilizirani. Zaradi skromnega gradiva pa točnejše ocene danes še ne moremo podati.

Prav tako ni možno označiti meje razprostranjenosti te kulturne skupine. Trenutno pač lahko trdimo, da je nekdanj obsegala jugoslovanske predele Panonske ravnine, Dalmacijo, Hrvatsko, Slavonijo in Podonavsko Srbijo. V drugih pokrajinah za sedaj nimamo še nikakršnih najdb. Časovno bi po novih ugotovitvah martinovska kultura v Jugoslaviji padala v VII. stoletje,⁹ čeprav so bili posamezni objekti različno datirani. Čadjavico je n. pr. Fettich datiral v sredino VI. stoletja,¹⁰

⁷ Rad 1940, 17, sl. 17.

⁸ Korošec, Slovansko svetišče na Ptujskem gradu, Ljubljana 1948.

⁹ Reinecke Festschrift, 171 sl.

¹⁰ Vijesnik 1942/43, 60.

Alföldi pa mnogo pozneje,¹¹ medtem ko je Karaman najdbno modelov za tiskanje iz Biskupije pri Kninu datiral v VII. stol.¹² Že glede na sorodnost in celo identičnost naših ostalin z onimi v Dnjeprskem bazenu je povsem logično, da je to kultura, ki so jo Slovani prinesli s seboj na področje Jugoslavije, kakor tudi na druga mesta v Malo Azijo, Grčijo itd. J. Werneru so najdbe te vrste sled slovanske ekspanzije,¹³ kar je tudi povsem točno. Zato nam je mogoče danes martinovsko kulturo v Jugoslaviji datirati preliminarno od doselitve Slovanov pa nekako do nastopa avaroslovanske, keszthelyske kulturne skupine, t. j. do VIII. stoletja. Sklepati pa smemo, da ta kultura ne bo ostala omejena le na pokrajine, kjer so danes že znane posamezne najdbe, temveč bo verjetno razširjena po vsej Jugoslaviji že zato, ker bodo tu večinoma predmeti, ki so jih Slovani prinesli pri doselitvi s seboj.

Z naslednjo avaroslovansko (keszthelysko) kulturno skupino po današnjih materialnih elementih martinovska kultura nima nikakršne evlucijske zveze ne v Panonski ravnini ne na Balkanu. Zato med njima ni materialne kontinuitete. Ni pa izključeno, da bi obstajala vsaj v posameznih elementih. Temu v prilog štejejo vsaj posamezni jezički pasic, tudi posamezne zapone ter modeli za tiskanje okrasnih ploščic. Toda ta podobnost se mi vidi sedaj le bolj oblikovna, ne pa tudi genetična. Ako je k izgradnji avaroslovanske kulturne skupine prispevala v večji meri svoje elemente tudi martinovska, potem verjetno obstoji tudi neka prehodna skupina, ki jo bo možno sčasoma tudi časovno fiksirati. Tega danes seveda še nikakor ne moremo storiti, ker nimamo niti najmanjšega materialnega dokaza. Danes smemo vsekakor trditi, da je avaroslovanska zamenjala martinovsko kulturno skupino, dasi še ne vemo, pod kakšnimi materialnimi, političnimi, ekonomskimi in drugimi pogoji. Vzroke te spremembe pa moremo rekonstruirati na temelju zgodovinskih dejstev.

Kastelčev poskus, da prisodi del grobišča na Bledu (izkopavanja 1949) Slovanom VII. stoletja, za sedaj materialno nikakor

¹¹ ESA 1954, 300 sl.

¹² Rad 1940, 21 sl.

¹³ Reinecke Festschrift, 170 sl.

še ni dokazan.¹⁴ Tako način pokopavanja kakor tudi pridevki, najdeni v tem delu grobišča, imajo povsem drug značaj. Menim, da so tu preveč izraziti langobardski elementi, ki jih Bledu nikakor ne moremo odrekati, dočim slovanskih elementov na bazi današnjega stanja arheologije ni nikakršnih. Ako bi se pa Kastelčeva hipoteza vendarle izkazala kolikor toliko točna, potem bi na področju Jugoslavije v VIII. stoletju ne imeli le martinovsko kulturno skupino, temveč tudi druge, od katerih bi imela ena povsem langobardski značaj, brez kakršnih koli slovanskih elementov, sorodnih martinovski kulturni skupini. V takem primeru bi pač morali računati s prodiranjem germanskih elementov v slovansko kulturo, ki ni imela več nikakršnih lastnih elementov, oz. z drugimi besedami, Slovani naj bi bili pri prihodu prevzeli del langobardske kulture, in sicer tako v načinu pokopov in pogrebne kultu, kakor tudi v nakitu. Od njih lastne kulture, ki so jo prinesli s seboj, pa ni ostalo ničesar več. Ta domneva se mi zdi niti malo verjetna, ne glede na to, da doslej še ni dokazana.

VII. stoletju pripisujejo danes tudi še posamezne druge najdbe. Tak je primer zlate najdbe v Golubiću pri Kninu.¹⁵ Vsa ta najdba predstavlja bizantinski import in zato ni nujno, da bi morala ustrezati slovanski kulturi VII. stoletja. Mislim pa, da je nakit iz mnogo poznejšega časa, tako po tehniki izdelave, po posameznih elementih, kot so S-pentlje na koncu obročkov, prav tako pa tudi po svoji sorodnosti z najdbami iz poznejših obdobj (Triljski grob, kjer je podobna ogrlica.).

Avaroslovanska, keszthelyska kulturna skupina. — Avaroslovanska kulturna skupina v Jugoslaviji je danes še malone neraziskana. Sklepe moremo izvajati v glavnem le na temelju gradiva izven Jugoslavije, predvsem onega, ki so ga odkrili v Panonski ravnini. Tudi za avaroslovansko kulturno skupino so danes materialni elementi znani le z grobišč, medtem ko manjkajo odkritja drugih objektov. Predmeti, s katerimi moremo operirati, so poleg samih grobov le nakit, keramika ter nekaj orodja in orožja.

¹⁴ Varstvo spomenikov, Ljubljana 1949, 53 sl., 60 sl.

¹⁵ Rad 1940, 22, sl. 18 (ogrlica iz zlatih jagod, od katerih imajo nekatere tudi luničast privesek, ter uhani z zvezdastim in piramidalnim priveskom).

Naziv »keszthelyska« je ta kulturna skupina dobila po najdišču Keszthelyu ob Blatnem jezeru. Pripisovali so jo pa skoraj izključno le nomadskim narodom, predvsem Avarom. Šele pozneje so posamezni znanstveniki slovanske narodnosti začeli domnevati in dokazovati slovanski delež v tej kulturni skupini (Niederle, Eisner in dr.), kar je pa pogostoma naletelo na močnejši odpor. Danes pa, čeprav se nekateri drže še starih mnenj, moramo vendar to kulturno skupino pripisati obema etničnima skupinama, tako Slovanom kakor Avarom. Zato jo tudi nazivam avaroslovanska kulturna skupina, ker je s tem označena tudi dvojna etnična last. Danes nikakor ne moremo deliti to kulturno skupino podrobneje; recimo na čisto slovansko in čisto avarsko. V podobnem položaju smo tudi glede delitve grobišč in delitve posameznih grobov. Tu moremo sklepati le z večjo ali manjšo verjetnostjo, posebno v Panonski ravnini. Gotovo je, da imamo tu konkretne slovanske izdelke, kakor so keramika in razne vrste nakita, orodja in orožja. Zelo verjetno je, da bo treba pripisati večji del izdelkov Slovanom kot izdelovalcem (importirani objekti ne prihajajo v poštev), medtem ko bodo kot nosilci nastopali prav tako Avari. Seveda tudi Avarom ne moremo povsem odrekati možnosti izdelovanja. Pripisovati to kulturno skupino izključno Slovanom je pa mogoče samo v tistih predelih, za katere imamo točne podatke, da Avari tam niso prebivali, niti niso mogli tja dospeti. Tak primer je v Jugoslaviji n. pr. najdba v Smrdeljih.¹⁶ Isti primer smemo domnevati tudi za poznejša obdobja, ko Avari kot etnični element zgubljuje svojo politično pomembnost, t. j. tedaj, ko so se že bolj ali manj asimilirali Slovanom.

Avaroslovanska kulturna skupina na področju Jugoslavije je zelo slabo raziskana. Doslej je znanih le nekaj grobišč in nekaj posameznih najdb. Zato je danes nemogoče, podati pravilno kulturno in kronoliško parolo z vsemi variantami. Kakor sem pa že poprej omenil, danes še nimamo ne samo v Jugoslaviji, temveč prav tako ne v Panonski ravnini nikakršnega prehoda med slovansko martinovsko in avaroslovansko kulturo. Razlika kulturnih elementov je pa vsaj za sedaj navidezno tolikšna, in sicer zlasti v nakitu, ki je pri nas v mar-

¹⁶ l. c. 24, sl. 20.

tinovski kulturi edino znan, da je nemogoče misliti na neko pravo evolucijsko spremembo, ki bi trajala gotovo tudi dalj časa, kakor ga danes moremo domnevati za prehod martinovske v avaroslovansko. Ta ima znatno bolj nomadski karakter, kakor prva.

Pravega revolucijskega razvoja avaroslovanske kulture danes tudi še ni mogoče podati. Danes obstajajo šele prvi oprijemljivi elementi, po katerih moremo le na grobo deliti te kulture v dobi, ko je bila na svojem vrhuncu, od poznejšega časa, ko je že degenerirala. Ne moremo pa še govoriti o raznih razvojnih stopnjah, ki bi bile časovno oddeljene, čeprav so obstojale. Težava je danes tudi z izločevanjem začetnih faz te že formirane kulturne skupine.

Enega najbolj značilnih objektov te kulturne skupine predstavlja Gradbišče pri Veliki Kikindi, ki je krožne oblike t. i. avarski hring.¹⁷ Dosedanje raziskovanje tega objekta je še nezadostno, saj nimamo skoraj nobenih podatkov. Zato danes ni izključeno, da pripada to gradišče, o katerem ne vemo pozitivno niti ali je predstavljalo naselbino ali samo refugium, morda že poznejšemu času. Domneva pripadnosti avaroslovanski skupini temelji le na dosedanjih hipotezah, da so se namreč takšna gradišča pripisovala le Avarom. Ta hring, gradišče, v Jugoslaviji pa ni osamljen. V Vojvodini jih imamo več. Na žalost niso raziskani.

Drugi, pomembnejši element za ta čas so stanovanjske hiše, ki so jih našli na Najevi ciglani v Pančevu.¹⁸ V celotnem značaju tega najdišča pripadajo te hiše verjetno že pozni avaroslovanski kulturni skupini, ali pa še poznejšemu času. Večina odkritih predmetov je tako atipična, da točne opredelitve ni mogoče izvesti. Zaradi tega pa seveda pomembnost teh objektov niti malo ni zmanjšana. V resnici torej nimamo nikakršnih oprijemljivih naselbinskih objektov iz te periode. Morda pripada tej periodi tudi katera od naselbin, ki so ugotovljene, pa še neraziskane v okolici Gradišča pri Veliki Kikindi.¹⁹ Za sedaj so kronološko še neopredeljive. Med gradbene objekte avaroslovanske periode pa moramo vsekakor šteti tudi žitne

---

¹⁷ Starinar, Beograd 1950, 115 sl.

¹⁸ Muzeji I, 78 sl.

¹⁹ Starinar 1950, 117 sl.

shrambe v Bijelem Brdu,²⁰ katerih Ivaniček časovno podrobneje ne opredeljuje.

Avaroslovanska grobišča v Jugoslaviji spadajo v vrsto planih grobišč s skeletnimi pokopi. Le en primer, ki pa znanstveno ni še razjasnjen in dokazan, dopušča domnevo o žganih pokopih (Smrdelji v Dalmaciji).²¹ Grobovi tega časa nimajo nikakršne posebnosti v arhitekturi, pač pa so glede pridevkov izredno bogati. V mnogih primerih je pokopan tudi konj s konjenikom. Orientacija skeletov je od zahoda proti vzhodu, ponekod pa tudi nasprotna. Tu in tam najdemo tudi skrčence, ozir. skelete v deloma sedeči legi, ali je pa izvršen le delni pokop, toda ti primeri doslej še nimajo točne razlage (Bijelo Brdo).²² V posameznih primerih imamo tudi pokop konja brez skeleta.²³ Ti primeri pripadajo že pozno keszthelyskemu času v Bijelem Brdu.²⁴ Poleg Bijelega Brda pa je v Jugoslaviji še cela vrsta avaroslovanskih lokalitet predvsem v Vojvodini in Slavoniji (Mali Idjoš, Novi Banovci, Horgoš, Zagreb Kruge itd.).

Tipični predmeti v avaroslovanskih grobovih so v nakitu. Za opredelitev so posebno pomembni okovi, jezički in zaponke pasic pa razni uhani. V Jugoslaviji imamo doslej dokaj skromno število takšnih objektov že zaradi skromnega števila raziskanih grobišč. Na temelju novih najdb bi mogli razlikovati dve fazi, ki sta v Jugoslaviji zastopani. Ena bi bila faza avaroslovanske kulture v razcvetu; sem bi spadala grobišča kakor so Mali Idjoš, Zagreb Kruge, Horgoš, Smrdelji in druga, kjer je n. pr. na okovih in jezičkih pasic še tipičen živalski stil poleg rastlinskega. Po tehnični strani so ti okovi tudi masivni, često ornamentirani po prebiti tehniki. Ta izrazita živalska in rastlinska ornamentika se sčasoma zgubi. Prav tako odjenjuje tudi masivnost izdelkov proti koncu trajanja te kulturne skupine. To bi danes lahko šteli za drugo fazo. Tak primer imamo

²⁰ 55 knjiga ljetopisa Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb 1949, 123 sl.

²¹ Rad 1940, 24.

²² 55 knjiga ljetopisa, 120 sl., 125.

²³ l. c. 122.

²⁴ Glede datacije Bijelega brda se ne strinjam z Ivaničkom. Realnejšo datacijo je podal Z. Vinski l. c. 225. — (Korošec, Bijelo brdo, Zgodovinski časopis 1951, v tisku.)

v pozno avaroslovanskih nekropolah na Bijelem Brdu in na Najevi ciglani pri Pančevu.

Drugi predmeti, ki so bili odkriti in prav tako služijo za opredeljevanje in datiranje, pripadajo orodju, in sicer so na področju Jugoslavije našli kresila, šila, sekire in nože, nadalje orožje, od katerega sta znana lok in puščice, od konjske opreme pa stremena, žvale, razne zapone z jermenov, od glasbenih inštrumentov pa piščal.²⁵ Seveda je med inventarjem tudi veliko število drugega nakita poleg okovov pasic. Med nakitom je mnogo predmetov, na temelju katerih grobišča ne moremo opredeliti, medtem ko so drugi zopet tipični le za avaroslovansko kulturno skupino. Tako so zelo pogosto najdene razne ogrlice, sestavljene iz steklenih zrn, jagod, biserov, med njimi so za to obdobje tipična zrnca v obliki kapljice, dalje so tu tipične zapestnice, ki jih v poznejših časih ni najti, uhani z priveskom jagode, uhani s posebnim grozdastim priveskom itd.

Med grobnim inventarjem je posebno karakteristična tudi keramika. Na žalost so danes znane le poznejše razvojne faze slovanske keramike, ne pa njene začetne stopnje. V avaroslovanski kulturi jo lahko delimo na tri tipe: a) slovanska keramika jajčasto ovalnih oblik, ornamentiranih z valovnicami in horizontalnimi linijami, včasih tudi z vbodi, izdelana prostoročno, a dodelana na lončarskem kolesu. V srednjeevropskem inventarju ustreza tej keramiki tamkajšnja II. in III. stopnja slovanske keramike (po Pouliku); b) t. i. nomadska keramika, ki je groba, prostoročno izdelana, neornamentirana, a obsega prav tako grobe jajčasto ovalne oblike. To keramiko so pripisovali le nomadam, vendar je deloma tudi last Slovanov; c) dobro izdelana keramika na lončarskem kolesu, ki ima na videz starejše, še rimske elemente, pa tudi že videz mlajše srednjeveške keramike. Pri tej keramiki so pogosti ročaji, znani so pa tudi dulci.

Tehnika izdelave nakita je zelo dobra, pri masivnejših objektih je uporabljena tehnika vlivanja, dočim so mnogi drugi predmeti izdelani prostoročno. Granulacija je relativno redka. Tudi filigran ni posebno pogost. V pozni avaroslovanski

²⁵ Zadnje so doslej našli le v Bijelem brdu. 55 Ljetopis 142.

fazi pa je tehnika ulivanja vedno manj v rabi že zaradi vse manjše uporabe raznih okovov in jezičkov pasic, ki jih zamenjujejo jezički, izdelani iz pločevine, ne pa več uliti. Material za izdelavo nakitnih predmetov sta bila največ bron in srebro, zlato je redko. Stil in tehnika izdelave nakita v tej kulturni skupini izvirata deloma v izdelkih črnomske obale, deloma pa tudi v bizantinskih izdelkih, čeprav smo našli doslej relativno malo importiranih objektov. Na področju Jugoslavije so mi skoraj neznani.

Avaroslovansko kulturno skupino so doslej ugotovili v Vojvodini, Slavoniji in Dalmaciji. Razprostirala se je pa prav tako tudi po drugih predelih, kakor nakazujejo posamezni elementi. Tako je v Sloveniji doslej znan le jeziček pasice, ki so ga našli na Dunaju pri Jereki, medtem ko drugih najdb nimamo. Časovno moramo to skupino šteti v VIII. stoletje. Njeni začetki pa segajo po vsej priliki že v konec VII. stoletja, dočim bodo poznejše faze vsaj v posameznih predelih doživele tudi še prvo polovico IX. stoletja.

Prehodna skupina. — Med avaroslovansko in poznejšimi kulturnimi skupinami se danes izločajo že neke prehodne skupine, ki jih ne moremo več strogo prištevati avaroslovanski, imajo pa še toliko neizrazitih poznejših elementov, da jih še ne moremo prištevati eni poznejših skupin. Ker je pa taka prehodna skupina danes znana le na temelju nekaterih materialnih elementov in za sedaj tudi še ni točno fiksirana, bi jo označil še kot post avaroslovansko kulturno skupino, ozir. post keszthelysko. Garašanin-Kovačević sta na temelju Najeva ciglane pri Pančevu suponirala t. i. prehodno panonsko kulturno skupino.²⁶ Mislim pa, da spada Najeva ciglana v pozno avaroslovansko, ne pa že v post avaroslovansko dobo. Izrazit značaj prehodne kulturne skupine pa ima danes grobišče v Turnišču pri Ptuju, kjer so ohranjeni le še skromni avaroslovanski elementi, našli so se pa tudi že posamezni poznejši belobrdski objekti.²⁷ Ni izključeno, da se bo danes ali jutri izluščilo več povsem samostojnih skupin, o čemer pa seveda še ne moremo govoriti.

²⁶ Garašanin-Kovačević, Pregled materijalne kulture, 41 sl.

²⁷ Ni objavljeno. Grobišče so raziskovali 1950. l.

Naselbin ali kakršnih koli drugih stavbnih objektov iz tega časa ne poznamo. Morda bi smeli šteti sem žitne shrambe, ki smo jih našli v Ljubljani, in sicer zaradi posameznih elementov.²⁸ Verjetneje pa so te žitne shrambe poznejše, dočim onih, ki so jih našli v Bosni, ne moremo točno opredeliti.²⁹ Grobišča spadajo med plana grobišča s skeletnimi pokopi. Doslej so mi znana le v Sloveniji in še ta so bila odkrita v zadnjih letih. Poleg že omenjene nekropole v Turnišču pri Ptuj bi za sedaj štel sem tudi grobišče v Ljubljani³⁰ in grobišče na Panorami v Ptuj.³¹ Morda so med izkopanim gradivom zadnjih let v Jugoslaviji tudi druga podobna grobišča, ki pa doslej še niso objavljena. Ni pa izključeno, da pripadata grobišče v Ljubljani in grobišče na Panorami v Ptuju kaki drugi periodi (točno lahko postavimo sem le grobišče v Turnišču), toda z ozirom na sedanje momente ju moram uvrstiti sem. Tudi ta grobišča pa kronološko niso iz istega časa. Najstarejše je nemara grobišče v Turnišču, kjer je v grobovih poleg nakita in orodja še dosti keramike. Drugi dve grobišči sta že mlajši. Keramika je skoraj popolnoma neznana (v Ljubljani smo našli le neznamen fragment, na Panorami sploh ničesar), vendar so se pa ohranili še posamezni starejši elementi, kakor so zapestnice s sodčastimi jagodami na konceh ter zapestnice z že povsem stiliziranimi kačjimi glavami na konceh.³²

Posamezni primeri nakita, ki smo jih našli v tej skupini, v avaroslovanski ne nastopajo, nimajo pa niti neposrednih analogij v poznejših kulturnih skupinah. Analogij kakor izvora teh objektov doslej še nismo ugotovili. Keramika v grobovih ima še povsem značaj avaroslovanske kulture. Tu so grobi prostoročno delani lončki ter jajčasto ovalni lončki, izdelani na lončarskem kolesu, med katerimi imajo mlajši tudi plastične znake na dnu. Kot ornament nastopajo valovnice in horizontalne linije. Vendar so med to keramiko tudi že lončki, katerih debelina je povsem sorodna pozneje izdelanim loncem

²⁸ Arheološka poročila, Ljubljana 1950, 25.

²⁹ Glasnik Zemaljskog muzeja 1892, 243. — I. c. 1925, 62 sl. — I. c. 1938, 59.

³⁰ Arheološka poročila 1950, 22 (podano je le začasno poročilo, medtem ko je končna publikacija v tej številki Arheološkega vestnika, str. 156).

³¹ Arheološka poročila 1950, 84 sl.

³² I. c. 80 sl.

in ki bi po srednjeevropski kronologiji sodili v zadnjo stopnjo slovanske keramike. Čisti avaroslovanski elementi so ohranjeni še, kolikor moremo danes soditi, v posameznih žebličih, ki so krasili pasico, medtem ko so čisti belobrdski elementi v uhanih s spiralno zvitim koncem v obliki konusa ter v prototipih poznejših uhanov z grozdastim priveskom. Omembe vredne so tudi ogrlice iz steklenih zrn raznih oblik. Orodje je zastopano le z noži in kresili, orožje le z bojnim nožem.

Glede lege skeletov morem omeniti, da imajo posamezni skeleti poleg čisto normalne lege tudi prekrižane roke na prsih ali pa eno roko položeno pod ali poleg glave. Ti so verjetno veliko mlajši, čeprav pripadajo verjetno še prehodni skupini.

Kakor sem že omenil, so takšna najdišča doslej znana le v Sloveniji. Seveda ne bodo ostala omejena le na to področje. Verjetno jih bomo imeli povsod, kjer se je nekdanj razprostirala avaroslovanska kulturna skupina. V Panonski ravnini ji utegne pripadati danes več že znanih najdišč. Verjetno pa je, da bo med njimi, že glede na razne pokrajine, več variant. Časovno je možno staviti prehodno skupino v IX. stoletje. Točnejših meja pa danes ni mogoče podati. Nemara bodo v posameznih pokrajinah njeni začetki segali v prejšnjo, v drugih pa zopet v poznejšo dobo. Prehodna kulturna skupina, v kolikor se bo pojavila kot izrazito samostojna skupina, ne pa samo kot skupina s posameznimi prehodnimi elementi, bo nastopala na drugih mestih verjetno veliko poprej kakor v Panonski ravnini, ker bodo slonele kulturne spremembe deloma tudi na političnih in družbeno razvojnih vzrokih.

Po prehodnih skupinah so se iz staroslovanske kulturne skupine razvile tri nove kulturne skupine, belobrdska, köttlaška in dalmatinsko hrvaška. Točnih meja razsežnosti vsake posamezne nove kulturne skupine danes še ni možno podati, temveč le njih približne meje. Nikakor pa ne smemo računati s kako ostro delitvijo med njimi. Tam, kjer so se stikale, se je ustvarila mešana kultura, v kateri so bili elementi te in one. Zato posamezna najdišča lahko samo približno opredelimo na temelju odstotne množine elementov te in one kulturne skupine. Tako je v resnici med eno in drugo skupino širši ali ožji pas, ki ima značaj obeh kulturnih skupin in ki polagoma prehaja v to

ali ono skupino. Pri opredelitvi na te tri kulturne skupine se danes naslanjamo prav tako kakor pri prvih le na nakit, ki v resnici kaže posamezne tipične razlike. Sem pa nikakor ne smemo šteti tudi orodja, orožja in keramike, ki so enaki, v kolikor jih danes poznamo v vseh treh kulturnih skupinah. Delna razlika je resda tudi v posameznih drugih kulturnih detajlih, ki pa seveda niso merodajni, ker jih ne smemo strogo vzeti kot kulturne posebnosti. Nastale so v glavnem zaradi geografskih pogojev. Šele pozneje, ko so začeli take posebnosti prebivalci tudi zavestno izkoriščati in oblikovati, jih moremo šteti med kulturne posebnosti in z njimi računati.

Belobrdska kulturna skupina. — Med vsemi tremi je belobrdska kulturna skupina najbolj razširjena. Razvila se je po prehodni iz avaroslovanske, kakor danes kažejo vsi dani elementi. Pri njenem nastajanju so bili izredno močni tudi bizantinski vplivi. Doslej je ta kulturna skupina tudi ena najbolj raziskanih, čeprav ne moremo trditi, da bi mogli že danes priti do kakih posebnih sklepov. Imenovana je ta kulturna skupina po enem prvih raziskanih najdišč, po Bijelem Brdu v Slavoniji. Poleg samega Bijelega Brda³³ pa je danes znana še cela vrsta drugih, ki so večjega ali manjšega obsega, kot Ptujski grad, Slovenj Gradec i. dr. v Sloveniji, Junuzovci v Bosni, Kloštar v Slavoniji, Vinča v Srbiji itd. Poleg grobišč imamo pa še posamezne druge, več ali manj pomembne najdbe.

Gradišča te kulturne skupine niso raziskana. Edino doslej raziskovano gradišče v Mrsunjskem lugu³⁴ spada nemara že h koncu trajajnja belobrdske kulturne skupine, po obliki pa v vrsto blatnih grobišč. Drugih podrobnosti niso ugotovili. Naselbine in arhitektonski spomeniki tega časa doslej še niso znani. Grobišča sodijo v vrsto planih grobišč z grobovi v vrstah. Orientacija skeletov je praviloma od zahoda proti vzhodu, z večjo ali manjšo deklinacijo proti severu ali proti jugu. Razne druge smeri v legi skeleta, mestoma drugačne lege rok kakor ob telesu, vsekavanje grobne jame v rimsko zidovje itd. so samo posameznosti, ki jih pri celoti ne moremo jemati v poštev. Dokaj pogoste so v tej kulturni skupini deske, na katerih so

³³ Vijesnik 1905/04, 50.

³⁴ Vinski-Gasparini, Gradište u Mrsunjskom lugu, Zagreb 1950.

ležali skeleti in s katerimi so bili tudi pokriti, medtem ko so krste doslej še zelo redke.³⁵ Glede pridevkov v grobovih se belobrdska kulturna skupina od prejšnjih razlikuje že po tem, da so stavljali v grob le nakit, medtem ko keramike, orodja in orožja ni več v grobovih, oz. so le v izjemnih primerih. Tipični primeri nakita so razni obsenčni obročki, kakor obročki z S-pentljo, z S-pentljo in kvačico itd., razni uhani, med katerimi so najbolj karakteristični t. i. belobrdski uhani s grozdastim in zvezdastim priveskom, uhani z enim spiralno zvitim koncem itd. Ogrlice so bodisi kovinske, zvite iz treh ali več žic, včasih tudi s filigransko uvito žico, bodisi ogrlice iz steklenih zrn, oz. biserov raznih oblik, med katerimi so najbolj pogosti biseri v paličicah, lomljeni ali pa rezani, ter biseri v obliki malih polžkov. Med biseri so tudi razni priveski v obliki gumbov na dolgem vratu, kraguljčkov ali pa dvodelni priveski. Zapestnice so zvite kakor kovinske ogrlice, oz. tudi pletene, so pa tudi masivne s kačjimi glavami na konceh. Za opredeljevanje so karakteristični tudi posamezni prstani trikotnega preseka s prečnimi žlebiči ali pa brez njih, prstani rombičnega preseka s priostrenimi konci, ploščati prstani s štirioglato vzboklino, prstani s vzboklinami itd. Od orodja se najbolj pogosto najde nož, poredkoma pa kresilo ali pa kak drug predmet. Orožje je prav tako redko. Našli so se bojni noži, ki so doslej znani le v nekaj primerih, in ostroge (Ptujski grad). Keramika je v grobovih redka, lahko rečemo da samo izjema. Pač pa se včasih najdejo fragmenti posod na grobišču, ki so ostale bodisi iz posmrtnih gostij ali pa so v njih posmrtno prinašali hrano (Ptujski grad).³⁶ Ta keramika je naprednejša in pripada III. in IV. stopnji slovanske keramike po srednjeevropski kronologiji. V glavnem je delana prostoročno in dodelana na lončarskem kolesu, ali je pa sploh izdelana le na lončarskem kolesu na nožni pogon. Znaki na dnu so zelo pogosti, stene so relativno tanke, dokler ne postanejo tudi povsem tanke.

Najbolj pogosta tehnika izdelave nakita v belobrdski kulturni skupini je tehnika ulivanja v modelih poleg kovanja,

³⁵ Korošec, Staroslovansko grobišče na Ptujskem gradu, Ljubljana 1950, 40 sl.

³⁶ l. c. 129, 252 sl.

filigrana in granulacije. Toda tudi že pri samem ulivanju so pogostoma posnemali granulacijo in filigran.

Razsežnost belobrdske kulturne skupine v Jugoslaviji je precejšna. Tako je doslej ugotovljena v Vojvodini, Slavoniji, Hrvatski, severovzhodnem delu Slovenije in severnih predelih Bosne in Srbije. Na zahodu se stika s köttlaško kulturno skupino, na jugu pa z dalmatinsko hrvaško. Doslej še ni ugotovljeno, kako globoko sega v Srbijo in v smeri proti Makedoniji, ako ni tam kakšna druga kulturna skupina. Tam pa, kjer se belobrdska kulturna skupina stika s köttlaško ali pa z dalmatinsko, so mešana ozemlja z elementi te in one kulture.

V belobrdski kulturni skupini je tudi precejšne število importiranih predmetov, prvenstveno iz bizantinskega kulturnega kroga, pa tudi iz drugih krajev (gumbi na Ptujskem gradu). Elemente belobrdske kulturne skupine na drugi strani pa zopet najdemo tudi drugod, izven njenega kulturnega kroga, tako v köttlaški kakor v dalmatinski skupini. Dočim so v köttlaški skupini ti elementi nekako zaključni in celo sprejeti v njen kulturni inventar, tega ne moremo trditi o dalmatinski skupini, kjer so le posamezne najdbe.³⁷ Edinstveno najdbo sicer predstavlja grob v Trilju,³⁸ toda v njem so le bizantinski importirani predmeti.

Na temelju grobišč, ki so datirana z novci, nam je omogočena tudi dokaj zanesljiva datacija belobrdske kulturne skupine v X. in XI. stoletje. Imamo pa doslej znana grobišča, kjer je belobrdska kultura že povsem na višku, ne pa v začetku. Tako moramo danes znana grobišča v Jugoslaviji datirati v drugo polovico X. in v XI. stoletje. Gotovo pa bomo odkrili tudi grobišča, ki bodo pripadala začetku X. stoletja ako ne celo koncu IX. stoletja, ko moramo računati s koncem prehodne skupine.

Köttlaška kulturna skupina. — Kakor belobrdska kulturna skupina, se je tudi köttlaška razvila iz avaro-slovanske po prehodni skupini. Vendar je krog njene razsežnosti v Jugoslaviji zelo majhen. Ime je dobila po enem prvih odkritih najdišč, po »Köttlach« na Semmeringu. Nekateri jo

³⁷ Poleg tega pa nimamo nikakršnih podatkov o njih najdbi.

³⁸ Vjesnik za istoriju i arheologiju dalmatinsku, 1921, 3 sl.

imenujejo tudi alpsko slovansko skupino z ozirom na področje, koder se razprostira.

Naselbin te kulturne skupine doslej niso ugotovili. Od gradišč je pa danes v Jugoslaviji znano le Gradišče nad Bašljem, toda podatkov o raziskovanju nimamo. Tako ne moremo dobiti nobene prave podobe gradišča, ne drugih momentov.³⁹

Grobišča so kakor pri belobrdski kulturni skupini plana, z grobovi v vrstah. Skeleti so usmerjeni od zahoda proti vzhodu, so pa tudi nekateri primeri usmerjenosti od jugozahoda proti severovzhodu, ki pa doslej še niso pojasnjeni.⁴⁰ Posamezni drugi momenti, kakor n. pr. vsekavanje grobov v terciarno skalo itd., predstavljajo le zanimive, toda le bolj ali manj slučajne momente, ki nimajo nikakršne zveze s kako namerno oblikovano arhitekturo, kakor je nimajo grobovi, vsekani v antično zidovje.⁴¹ Deske, s katerimi so bili skeleti pokriti in na katerih so ležali, krste, ki niso bile zbite z žebliji, so relativno zelo pogoste. Največ jih je pa ugotovljenih na Bledu.

Glavna karakteristika te kulturne skupine se opira zopet na nakit. Za opredelitev so pomembni posebno t. i. köttlaški emajlirani in gravirani luničasti uhani. Poleg teh so v rabi tudi drugi, tako z obešeno jagodo, s pentljami na spodnji strani obročka in obešenimi verižicami itd. ter razni obsenčni obročki z S-pentljo, spiralno pentljo in dr. Med obročki je za opredelitev karakterističen obroček s konusi na konceh, medtem ko so drugi v večji ali manjši množini tudi v belobrdski kulturni skupini v rabi. Za opredeljevanje so pomembne včasih tudi emajlirane fibule v obliki ploščic. Teh je nekaj tipov. Kdaj pa kdaj so segle tudi v belobrdski kulturni krog, vendar samo izjemno. Nekoliko bolj pogoste so le v predelih, kjer se obe kulturi stikata. Poleg prstanov, ki so tudi v drugih slovanskih kulturah v rabi, posebno v belobrdski, so za köttlaški kulturni krog karakteristični posebno prstani iz pločevine, katerih konci so speti z zakovico itd. Na ozemlju Jugoslavije so pa dalje v tej kulturni skupini našli ogrlice iz steklenih bi-

³⁹ Glasnik muzejskega društva za Slovenijo, Ljubljana, 1959, 195 sl.

⁴⁰ Kastelic-Škerlj, Slovanska nekropola na Bledu, Ljubljana 1950, 26 sl.

⁴¹ Kastelic sicer sodi, da je tu namenoma oblikovana grobna arhitektura, to pa ne bo točno. l. c. 17 sl. — Zgodovinski časopis, Ljubljana 1950, 250.

serov raznih oblik, iz rimskih novcev ter z različnimi priveski. Od orodja so razni noži, medtem ko so drugi predmeti pri nas, prav tako kakor keramika, silno redki, kar bi kazalo že na poznejši čas naših grobišč, to pa za sam Köttlach in nekatera druga grobišča nikakor ne velja. Keramika, kolikor je znana, pripada istim tipom, kakor belobrdska keramika. Konkretnih razlik med njima ni. Podobno je tudi z orodjem, kolikor je pač ohranjeno. Nekaj razlike je samo v nožih, od katerih imajo nekateri hrbet v zadnji tretjini zavrt proti vrhu in več ali manj skoraj ravno rezilo. Orožja doslej nismo našli ohranjenega v grobovih, pač pa je ohranjeno na gradišču nad Bašljem, kjer sta bila odkrita meč in ostroge.⁴² Vpliv bizantinske kulture na köttlaško je nesporen, vidni pa so tudi elementi karoлинške kulture. V Jugoslaviji doslej ni objektov, importiranih iz Bizanca, pa tudi ne z zahoda.

Tehnično je nakit izdelan v tehniki ulivanja v modelih, kovanja, tolčenja, v filigranu in granulaciji. Razširjena je ta kulturna skupina zaenkrat le po delu Slovenije, verjetno sega tudi v del Istre. Njeni elementi, oz. celo importirani primeri so tudi v belobrdski in dalmatinski kulturni skupini. Časovno bo treba staviti to skupino pod konec IX., v X. in verjetno tudi na začetek XI. stoletja. Doslej so jo stavljali skoraj izključno v IX. stoletje, to pa zanikujejo nove najdbe tako na Bledu kakor na Ptujskem gradu.

Dalmatinsko-hrvatska kulturna skupina. — Preliminarno smemo domnevati, da se je ta kulturna skupina prav tako razvila iz avaroslovanske, kakor sta se ostali dve, po prehodni skupini, čeprav doslej nimamo nikakršnih konkretnih elementov za takšen sklep. Avaroslovansko kulturo so sicer našli v Dalmaciji, vendar pa doslej ni nikakršnih konkretnih dokazov za obstoj prehodne skupine in predmeti dalmatinske kulturne skupine danes še nimajo nikjer stičnih točk z avaroslovansko kulturo. Nikakor pa ne moremo domnevati, da bi se bila povsem samostojna skupina razvila le na nekih docela tujih elementih.

Medtem ko v nobeni od prejšnjih kulturnih skupin nimamo kakih arhitektonskih objektov in tudi ne plastike, so v dalma-

⁴² Ni objavljeno.

tinski kulturni skupini, ki je dobila naziv po glavnem področju svoje razprostranosti, v večji meri tudi takšni objekti. Takšno je stavbarstvo religijskega značaja, cerkvice, grajene v posebnem slogu, o katerih so že dosti razpravljali, vendar dokončnega sklepa o njih še nimamo.⁴³ Ta arhitektura je pod vplivom predromanike in zgodnje romanike. Toda v Dalmaciji ima svoj poseben slog. Kot arhitektonski element je pogostoma v rabi pleteninasta ornamentika, o kateri so prav tako že zelo mnogo razpravljali. Ta ornamentika je pod vplivom od drugod, v Dalmaciji je pa dobila svoj poseben slog. Izvor te ornamentike bo treba iskati v zgodnejših periodah. O plastiki, ki je iz nekoliko poznejšega časa, so doslej relativno malo razpravljali kot o celoti, čeprav bi to po svoji pomembnosti zaslužila. Ti trije so pa poleg epigrafskih spomenikov karakteristični le za dalmatinsko kulturno skupino.⁴⁴ Naselbin in gradišč doslej nimamo raziskanih. Znana so mimo cerkvic in drugih gradbenih objektov, v katere se ne morem spuščati, ker tega gradiva ne poznam, tudi grobišča. Na teh grobiščih pa je tudi posebna grobna arhitektura, ki je prvotno nastala kot posledica zemljišča, oz. gradiva, a so jo pozneje namenoma izkoriščali in tudi oblikovali. To so grobovi, obdani s kamnitnimi ploščami »bedrenjačami«, in tudi pokriti s podobnimi ploščami. Takšni grobovi so ozki, izdelani le za človeško telo. Tu in tam so tudi dvojni grobovi, drug poleg drugega, ali drug nad drugim. Pozneje prehajajo ti grobovi v zidane grobnice. V rabi so ponekod tudi sarkofagi, ki so pa že v drugi uporabi. Prvotni grobovi so bili verjetno tudi v Dalmaciji navadni, le vkopani v zemljo. Skeleti so navadno usmerjeni od zahoda proti vzhodu, redko pa narobe. Šele v grobiščih, ki so okoli cerkva, se ta usmerjenost zgubi. Inventar v grobovih obsega v glavnem nakit, redkeje orožje, medtem ko sta orodje in keramika skoraj neznana.

⁴³ Karaman, *Iz kolijevke hrvatske prošlosti*, Zagreb 1950. — Strzygowski, *Starohrvatska umjetnost*, Zagreb 1927. — Strzygowski, *Die altslavische Kunst*, Augsburg 1929. — *Itd.*

⁴⁴ Doslej nihče ni sistematično obdelal teh kulturnih spomenikov, ki bodo razjasnili celo vrsto zelo zanimivih arheoloških in zgodovinskih momentov.

Za opredeljevanje grobov je poleg same grobne arhitekture pomemben nakit, in sicer prvenstveno uhani z eno, tremi ali večjim številom jagod. Ti uhani morejo biti izdelani v filigranu in granulaciji, lahko so pa tudi v tehniki prebijanja. Po obliki in s čisto tipološkega vidika je izredno veliko število raznih variant, ki so tipične prav za ta kulturni krog. Zanimivo je, da so obsenčni obročki ter obročki z S-pentljo tu skoraj neznani. Prav tako redko pa so v rabi tudi drugi uhani; ti so v nam ohranjenih primerih včasih le import. Ogrlice so prav tako neznane, ako ne vpoštevamo importiranih primerov (Golubić pri Kninu in Trilj). Tu in tam so našli tudi okove pasic (Mravinci). Relativno redki so prstani, ki so zvečine navadnih oblik. Orodje obsega nože, tu in tam tudi posamezne druge predmete, ki so pa zelo redki. Od orožja imamo meče karolinškega tipa in pa izredno lepo izdelane ostroge obenem z jezički in sponomi, vendar ti za opredeljevanje niso pomembni.

Izvemši emajliranja se v dalmatinski kulturni skupini uporabljajo vse tehnike pri izdelovanju nakita, ki so bile tudi v drugih kulturnih skupinah znane.

Razsežnost dalmatinske kulturne skupine je doslej omejena na Dalmacijo, Hrvatsko Primorje, Hercegovino in južno Bosno. Verjetno bo pa ta skupina segala tudi v Istro. Posamezni primeri, ki so jih sedaj odkrili v Srbiji,⁴⁵ predstavljajo verjetno le vpliv ali pa celo importirane objekte. Vsekakor sodim, da se tam dalmatinska kulturna skupina ni razprostirala. Vpliv in pa import sta pa tudi v drugih kulturnih skupinah, tako v belobrdskih kakor v köttlaški. Bizantinski vpliv je bil zelo močan tudi v dalmatinski skupini, prav tako pa imamo tudi import. V to skupino, kot bizantinski import, bi stavil tudi najdbo v Golubiću pri Kninu.

Časovno je možno datirati dalmatinsko kulturno skupino od IX. stoletja dalje. Ne poznamo pa danes ne njenih začetnih, ne njenih končnih faz.

Ako pregledamo današnje stanje slovanske arheologije, spoznamo, da imamo še celo vrsto povsem nerešljivih problemov pred seboj, ki jih bomo morali vpoštevati pri nadaljnjem

⁴⁵ Gradivo ni objavljeno.

delu. Najteže je pač, da so še vedno cele pokrajine, kjer niso ugotovljeni niti najmanjši elementi slovanske kulture. Taki primeri so Makedonija, Črna gora, Istra itd. Zato je tudi gornja razdelitev nepopolna, ker temelji le na današnjem gradivu. Kolikor morem danes presoditi, vseeno ustreza nekdanjemu realnemu stanju. Shematična skica je približno takale:

Martinovska kultura (VII. stoletje)

Avaroslovanska (keszthelyska) kultura (VIII. stoletje)

Prehodna kulturna skupina (IX. stoletje)

Belobrdska (X. in XI. stoletje) — Köttlaška (IX.—XI. stoletje) —

Dalmatinska (IX.—XII. stoletje)

The division of early middle ages Slav cultures in Yugoslavia

As to specific moments, the Slav cultures in the territory of Yugoslavia may be divided, concerning both their character and their chronology, into several groups. Each of these cultural groups possesses typical characteristics, especially in jewellery, whereby these groups are capable of being defined.

In the area of Yugoslavia the oldest cultural group was the one of Martinovka whose analogies are found in Ukrainian finds, such as Malaja Pereščepina, Sjenkov, etc., and in the arch-shaped fibulae called also Gothic fibulae. Up to the present only few sites of this kind are known in Yugoslavia, the richest thereof being the one of Čadjavica. From the architectonic objects the Slav temple of the Castle of Ptuj may be included. The periodisation of this group may be 7th century.

The next group is the Avaric-Slav (Keszthely) one with the well-known material, such as metal ornaments, tongues and belt buckles, pottery, jewellery, and arms, beside parts of horse's harness. We assign it to 8th century.

From the Avaric-Slav cultural group an intermediate one has developed; it may be called the post Avaric-Slav cultural group. Up to the present only few sites thereof are known in Slovenia (Turnišče near Ptuj, Panorama at Ptuj, and Ljubljana). Some objects preserved there are still manufactured in the tradition of the Avaric-Slav culture; but in single cases, later Bijelo Brdo forms are noticeable. The pottery as well displays a little later forms. Yet the graves are relatively well furnished both with pottery and with implements and jewellery. During that intermediate period there might have existed some specific independent groups; up to the

present, however, no elements in favour of this conclusion have been available. This intermediate group may be assigned to 9th century.

The Avaric-Slav group in Yugoslavia was followed by three groups which are limited territorially, too, while the former ones were spread over the entire territory of Yugoslavia. These three groups are: the Bijelo Brdo, the Köttlach, and the Dalmatian-Croatian groups. Each of these groups has its characteristics, especially as far as jewellery is concerned. Thus the group of Bijelo Brdo has yielded the so-called Bijelo Brdo earring with the grape and star-shaped pendant, temple rings with S-shaped meshes, etc. Yet the graves of this group are furnished neither with pottery (some very rare specimens excepted) nor with implements and arms. Only now and then some object of this kind is unearthed. This group may correspond in time to 10th and 11th centuries. It is found in Pannonia, Slavonia, North Serbia, Bosnia, and in a small part of Slovenia. The Köttlach group — which is spread over a part of Slovenia only — has yielded typical objects, such as enamelled and engraved crescent-shaped earrings and conussed rings, beside some forms of finger-rings, etc. The character of the graves is the same as the one of the Bijelo Brdo group. This group may be assigned to the epoch from 9th to the beginning of 11th centuries. The third cultural group is the Dalmatian one, its area being mainly Dalmatia, Croatian Littoral, Hercegovina and South Bosnia. Beside various typological characters (especially beaded earring) this group possesses some others. Thus there are graves made of stone plates, architectonical monuments, such as small churches and other buildings, baskerwork ornaments, as well as plastic art and epigraphy. The periodisation of this group may be from 9th to 12th centuries.